

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 28/2 (Aralık / December 2023), 17-32

Kelam İliminde Kötülük Probleminin Yeniden Yorumlanması

Reinterpretation of the Problem of Evil in the Science of Kalam

Hulusi ARSLAN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Theology, Malatya/Türkiye

hulusi.arslan@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3578-0775

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi/Date Received: 4 Eylül/September 2023 Kabul Tarihi/Date Accepted: 30 Ekim/October 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2023 Yayın Sezonu / Pub Date Season:

Aralık/December

Atıf / Cite as

Arslan, Hulusi. "Kelam İliminde Kötülük Probleminin Yeniden Yorumlanması". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2023), 17-32.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1351021

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hulusi Arslan).

Yayıncı / Published by

Fırat Üniversitesi/ Fırat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Reinterpretation of the Problem of Evil in the Science of Kalam

Abstract: The problem of evil is the problem of reconciling the world's afflictions with the fundamental attributes and justice of God. Throughout their lives people encounter painful events originating from nature and other individuals. Furthermore, it is believed that God created everything, particularly in divine religions. Scholars and thinkers have debated for centuries why an omniscient, omnipotent, just, and compassionate God would create evil. The problem of evil is sometimes employed by atheists as evidence against religion, and at times as philosophical proof for the absence of God. Nowadays, it exerts a profound impact on people's beliefs within social media platforms. This article aims to address doubts and objections surrounding the problem of evil. Numerous studies have been conducted on this current issue. The subject, which is basically examined as natural and moral evil in the philosophy of religion, has been examined under the titles such as justice and cruelty, goodness and evil, will and power in classical theology. In this study, the subject is examined in terms of the relationship between the subject of evil and its object, and attention is drawn to the role of man in the formation of evil. In this context, a general overview of the problem of evil is presented in the introduction. The second section delves into how the problem of evil is approached in philosophical and theological traditions, specifically examining the viewpoints of classical kalam schools. In the later parts of the study, the subject has been tried to be reinterpreted under different titles. Within this framework, it is suggested that some doubts and questions about the problem of evil arise from a lack of understanding of religion, while others stem from interpretations perceived as religious within the tradition. To propose a solution to the problem, the concept of God, known for His power and authority in classical times, should be reevaluated. In the context of Islam, God should be considered as an entity possessing complete knowledge, absolute will and power, and creating the universe for goodness, possesses justice and mercy and bestows numerous blessings upon humanity. This perspective finds ample support in the verses of the Qur'an. The problem of evil sometimes emerges from misconceiving the relationship between God and nature as equivalent to a God-human relationship. However, God designed the universe's order to support the emergence of life in nature and make it conducive to the lives of all living beings, particularly humans. Natural phenomena and events unfold by the laws set by Allah. Evils such as diseases, fires, earthquakes, floods, storms, volcanic eruptions, rain, and lightning are not events directly orchestrated by God to harm humans. The harm they cause is primarily a result of humans' negative interactions with nature. Precautions can mitigate these harms. Yet, humans who pollute air, water, and forests and build poorly located structures hastily attribute the resulting evils to God. A careful examination of the numerous blessings in nature underscores that the universe was created by God as a benevolent order. God created humanity to undergo tests within such a world, aiming for human happiness in both this world and the hereafter. Thus, the entirety of God's will is towards goodness. Evil, conversely, arises from humanity's exercise of free will and the potential to commit malevolent acts. Consequently, evil stems from human interactions with nature and fellow beings. Destiny is another frequently misconstrued aspect. Destiny is a subject that is often misunderstood by the public. It refers to the natural and moral laws established by Almighty Allah to govern the order of nature and human existence. Destiny presents a realm of possibilities and does not coerce anyone's actions. To address the problem of evil, the portrayal of God, whose sole intent is good, must be reconstructed. Additionally, concepts like testing, fate, death, and sustenance need to be reinterpreted in alignment with this conception. Furthermore, methods that facilitate the acquisition of accurate religious information through social media should be developed to suit contemporary requirements.

Keywords: The Problem of Evil, Conceptions of God, Nature, Test, Destiny.

Kelam İliminde Kötülük Probleminin Yeniden Yorumlanması

Öz: Kötülük problemi dünyadaki kötülüklerin Tanrı'nın temel sıfatları ve adaletiyle uzlaştırılması sorunudur. İnsanlar hayatları boyunca doğadan ve diğer insanlardan kaynaklanan elem verici olaylarla karşılaşmaktadır. Bunun yanında özellikle ilahi dinlerde Tanrı'nın her şeyi yarattığına inanılmaktadır. Her şeyi bilen, her şeye güç yetiren ve aynı zamanda adalet ve merhamet sahibi Tanrı'nın kötülükleri neden yarattığı eskiden beri ilim adamları ve düşünürler tarafından bir sorun olarak tartışılmaktadır. Kötülük problemi günümüzde ateistlerce bazen dinin aleyhine bir kanıt, bazen de Tanrı'nın yokluğu için felsefi bir delil olarak kullanılmakta ve artık sosyal medya ortamlarında insanların inançlarını sarsıcı etkilerde bulunmaktadır. Bu makalenin amacı kötülük problemi etrafında oluşan şüphe ve istifhmlara cevap vermektir. Şüphesiz güncelliğini koruyan böyle bir konuda birçok çalışma yapılmıştır. Din felsefesinde temelde tabii ve ahlaki kötülük şeklinde incelenen konu klasik kelamda adalet ve zulüm, iyilik ve kötülük, irade ve güç gibi başlıklar altında incelenmiştir. Bu çalışmada ise konu kötülüğün öznesi ile nesnesi arasındaki ilişki açısından incelenmiş ve daha çok kötülüğün oluşmasında insanın rolüne dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede giriş kısmında kötülük problemini tanıtıcı mahiyette genel bilgiler sunulmuştur. İkinci aşamada felsefi ve teolojik geleneklerde kötülük probleminin nasıl ele alındığı ve özellikle klasik kelam ekollerinin kötülük problemi hakkındaki yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ise, konu farklı başlıklar altında yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede kötülük problemine dair şüphe ve soruların bir kısmının dini bilmemekten bir kısmının ise gelenek içerisinde din olarak algılanan yorumlardan kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Probleme çözüm üretebilmek için öncelikle klasik dönemde öne çıkan gücü ve otoritesiyle tanınan tanrı tasavvurunun yeniden ele alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. İslam dini söz konusu olduğunda Allah her şeyi bilen, mutlak irade ve kudret sahibi olduğu kadar bütün evreni iyilik amacıyla yaratan, adalet ve merhamet sahibi, insana sayısız lütuf ve nimetler veren bir varlık olarak düşünülmelidir. Bu tasavvuru destekleyen yeterince Kur'an ayeti bulunmaktadır. Kötülük problemi bazen de Tanrı-tabiat ilişkisinin Tanrı-insan ilişkisi gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Oysa Tanrı evrenin düzenini tabiatla canlılığın oluşması için yaratmış, bütün canlıların ve özellikle insanın yaşamasına uygun hale getirmiştir. Tabiatdaki doğal olgu ve olaylar Allah'ın koyduğu tabiat yasalarına uygun olarak devam etmektedir. Kötülük gibi görülen hastalıklar, yangınlar, depremler, seller, fırtınalar, volkan patlamaları, yağmurlar, seller, şimşekler Tanrı'nın doğrudan insana zarar vermek için yarattığı hadiseler değildir. Bunların insana zarar vermesi çoğunlukla insanın tabiatla kurduğu olumsuz ilişkiden kaynaklanmaktadır. İnsanlar önlem alarak doğadan gelen zararlara engel olabilmektedir. Fakat havayı, suyu, ormanı kirleten, binalarını uygun yerlere ve sağlam olarak yapmayan insanoğlu aceleci bir tavırla kendisinin sebep olduğu kötülükleri Tanrı'ya izafe etmektedir. Oysa dikkatle incelendiğinde tabiatdaki sayısız nimetler evrenin Tanrı tarafından bir hayır nizamı olarak yaratıldığını göstermektedir. Tanrı insanı böyle bir dünyada imtihan etmek amacıyla yaratmıştır. İmtihanın gayesi ise insanın dünya ve ahiret mutluluğudur. Bu durumda Tanrı'nın bütün iradesi iyilik yönündedir. Kötülük ise insana verilen özgür irade ve diğer imkânların kötülük için kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kötülük insanın tabiat ve diğer insanlarla ilişkisinden doğmaktadır. Kader konusu da çoğunlukla halk tarafından yanlış anlaşılan bir husustur. Kader yüce Allah'ın tabiat ve insan yaşamının düzeni için koyduğu doğal ve ahlaki yasalardır. Kader bir imkânlar dünyasıdır ve asla bir kimseyi eyleme zorlamaz. Kötülük probleminin çözümü için öncelikle bütün amacı iyilik olan bir Tanrı tasavvurunun yeniden inşa edilmesi gerekir. İmtihan, kader, ecel, rızık gibi hususların bu tasavvura göre yeniden yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Bunun yanında sosyal medyada doğru dini bilgiye ulaşmanın yolları günün icabına uygun metotlarla kolaylaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kötülük Problemi, Tanrı Tasavvurları, Tabiat, İmtihan, Kader.

Giriş

Tanrı merkezli düşünce sistemlerinin önündeki en ciddi sorunlardan birisi kötülük problemidir. Kötülük problemi öz olarak Tanrı'nın mutlak bilgi, irade, kudret ve adaletiyle dünyadaki kötülüklerin nasıl bağdaştırılacağı sorunudur. Tanrı her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, iyi, adaletli, merhametli, lütufkâr ve cömert ise neden kötülüğün bulunmadığı bir dünya yaratmamıştır? Kötülük Tanrı'dan kaynaklanmıyorsa bile neden bu derecede ağır zulüm ve kötülüklerle engel olmamaktadır? Bazen Tanrı-tabiat ilişkisi bazen Tanrı-insan ilişkisi bazen de insan-insan ilişkisi düzleminde farklı biçimlerde karşımıza çıkan benzeri sorular düşünce tarihi boyunca tartışılan önemli konulardan biri olmuştur.

Çoktanrıci dinlerde kötülük, kötü olan tanrılara izafe edildiğinden iyi ve merhametli bir tanrıyla kötülüğü uzlaştırma sorunu yoktur. Bu dinlerde kötü tanrıların yaptıklarından korunmak için iyi tanrıların isteklerine yönelmek gerekir. Düalistik dinlerde de benzeri bir durum mevcuttur. Mecusilik, Maniheizm, Mazdekizm gibi gnostik dinler açısından bütün iyilik ve güzelliklerin kaynağı hayır tanrısı olduğu gibi, bütün kötülük ve çirkinliklerin kaynağı da şer tanrısıdır. Hinduizm ve Budizm gibi eski Hind dinlerinde kötülük, bazen Tanrı'nın cezalandırmasına, bazen "Demon" denilen kötü varlıklara, çoğu zaman da reenkarnasyon inancına bağlı olarak insanın önceki bedeninde işlediği kötülüklerle dayandırılır.¹

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi ilahi dinler açısından bakıldığında ise tanrı ile kötülüğün uzlaştırılması bir sorun olarak dini düşüncenin önüne çıkmaktadır. Çünkü bu dinlerde Tanrı her şeyi bilen her şeye gücü yeten, iradesi ve otoritesi sınırsız, aynı zamanda mutlak manada iyi ve iyiliğin kaynağı olan bir tanrıdır. Öte yandan tanrı, her şeyin, bu arada kötülüklerin de yaratıcısı olarak kabul edilir. Bu çerçevede Tanrı'nın kötülükleri neden yarattığı sorusu cevap bekleyen bir soru olarak ortada durmaktadır.

Kötülük olarak değerlendirilen olgu ve olaylara bakıldığında bunlardan bir kısmının doğadan kaynaklandığı görülür. Hastalıklar, yangınlar, depremler, seller, fırtınalar gibi doğal olaylar vasıtasıyla oluşan ve insanın acı ve ıstırap çekmesine hatta bazen ölümüne sebep olan hadiseler doğa kötülükleri denilmektedir. İkinci olarak insanların yaptıkları zulüm, haksızlık, yalan, iftira, cinsel saldırılar ve cinayet gibi hadiseler vardır ki bunlara da ahlaki kötülükler denilmektedir. Gerek doğal felaketlerden gerekse ahlaki kötülüklerden dolayı insanların maruz kaldığı acı ve ıstıraplar zaman zaman dini inançlar bağlamında gündeme gelmekte, bazen Tanrı'nın uyarısı, bazen cezalandırması bazen de imtihan olarak değerlendirilmektedir. Kötülük problemi ateistlerce bazen dinin aleyhine bir kanıt, bazen de Tanrı'nın yokluğu için felsefi bir kanıt olarak kullanılmaktadır.

Eskiden çoğunlukla ilim ve düşünce adamlarınca tartışılan kötülük problemi günümüzde iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte sosyal medya ortamlarında gündem olmakta ve bu ortamları takip eden insanların bilhassa dini bilgileri yeterli olmayan gençlerin inançları üzerinde sarsıcı etkiler bırakmaktadır. İçinde korkunç kötülüklerin bulunduğu bir dünyanın yüksek ve mükemmel sıfatlara sahip bir tanrı tarafından yaratıldığı inancı sorgulanmakta² ve ateist youtuberlar tarafından kötülük konusu ısrarla işlenmektedir. Bu bağlamda doğal afet ve hastalıklar, masum çocukların ölümü³ ve bu olaylar karşısında Tanrı'nın dualara cevap vermemesi⁴ imtihan şartlarının eşit ve adil olmaması,⁵ dinin kölelik ve cariyelik gibi insan özgürlüğüne aykırı uygulamalara izin vermesi,⁶ sonlu bir dünyada yapılan

¹Şinasi Gündüz, "Kötülük Problemi ve Dinsel Gelenekler" (<https://iktibasdergisi.com/2020/03/14/kotuluk-problemi-ve-dinsel-gelenekler/>, t.y.)

²Fethi Kerim Kazanç, "Düşünce Tarihinde Ateizme Götüren Bir Neden Olarak Kötülük Sorunu: Kelâmî Açıdan Eleştirel Bir Değerlendirme", *İslâm Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi* (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 254.

³<https://www.youtube.com/watch?v=N45X65Uh6Z8>;

⁴<https://twitter.com/deistter/status/1411984401156788225>;<https://www.instagram.com/p/CQj1EVsh-7d/>;<https://www.facebook.com/ateistfelsefe/photos/a.748388951891610/2818132411583910/>

⁵<https://forum.donanimhaber.com/imtihan-adaletsizdir--111011811-5>

⁶<https://www.facebook.com/ateizmdernegi/videos/880338102782556/>

kötülüklerle karşılık insanın sonsuzca cezalandırılması, kader meselesi⁷ gibi hususlar Tanrı'nın bilgi, kudret adalet ve merhametiyle uzlaşması açısından sorgulanmaktadır.⁸

Bakıldığında bu iddiaların bir kısmı dini bilginin eksikliğine bir kısmı ise dinin kendisine değil, toplumda genel kabul gören bazı dini yorumlara istinaden ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu makale, kötülük problemi hakkında oluşan bu istifhamların giderilmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada önce kötülüğün kaynağı hakkındaki felsefi ve teolojik yaklaşımlar ve İslam kelamında kötülük problemi hakkında öne sürülen çözüm önerileri incelenecektir. Daha sonra tanrı tasavvuru bağlamında kötülük problemi yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın arka planını oluşturan ilk kısımlarında betimleyici bir yöntem, sonraki kısımlarında ise elde edilen verilerin analizini içeren bir yöntem takip edilecektir.

1. Felsefi ve Teolojik Geleneklerde Kötülük Problemi

İlkçağ Yunan Felsefesinde kötülük problemiyle ilgilenen ilk düşünürün Epikuros (ö. MÖ 270) olduğu belirtilir. O, kötülük problemini çözümlenmekten ziyade Tanrı inancıyla dünyadaki kötülüklerin uzlaştırılamayacağını ileri süren bir filozoftur. Tanrıların insanlık âleminde uzak olduklarını ve bize bir etkilerinin bulunmadığını söyleyen Epikuros bu sebeple tanrı ve ölüm korkusundan kurtulmak gerektiğini iddia etmiştir.⁹ Kötülüğün varlığını, Tanrı'nın yokluğu için felsefi bir kanıt olarak sunan düşünür ise aydınlanma filozofu David Hume (ö. 1776)'dur. O, evrende var olan kötülüklerin her şeye kadir ve her şeyi bilen yetkin bir Tanrı'nın var oluşuyla uzlaşamayacağını, kötülüğün var oluşundan emin olduğumuza göre, Tanrı'nın var olmaması gerektiğini öne sürer.¹⁰ Aniden dünyaya düşüveren bir yabancıya kötülükler örnek olarak hastalar, suçlular, savaşlar, cesetler, tiranlıklar, kıtlıklar gibi birçok şey gösterebileceğini ama iyilik adına çok fazla bir şey gösteremeyeceğini söyleyen Hume¹¹, doğanın insan ve hayvanların mutluluğuna göre amaçlanmadığını iddia eder. O bu problemi felsefi bir kanıt olarak şu şekilde dile getirir:

Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?

Öyleyse O güçsüzdür.

Gücü yetiyor da, kötülüğü önlemek mi istemiyor?

Öyleyse O, iyi niyetli değildir.

Hem güçlü hem de kötülüğü önlemek istiyorsa, o halde kötülük nereden geliyor?¹²

Kötülük problemine ilişkin felsefi çözümler ise Platon (ö. M.ö.424/423)'a kadar götürülür. Platon'a göre, Tanrı mutlak iyi ve adildir. Tanrı, evreni mümkün olduğu kadar, kavranabilen varlıkların en güzeline ve her bakımdan en kusursuzuna (iyi ideasına) benzetmek istemiştir. Kötülük ezeli maddenin Tanrı'nın vermek istediği düzeni kabul etmemesinden kaynaklanır. Yokluk olarak da tanımlanan ezeli madde bir taraftan eşyanın mükemmel olmayışının, maddi ve manevi kötülüğün diğer taraftan da onun sürekli değişmesinin sebebidir. Dolayısıyla kötülük maddenin tamlığı kabul edememesine bağlıdır. Ancak kötülük iyiliğin zorunlu gereği olduğundan tam olarak ortadan kalkması mümkün değildir.¹³ Helenistik felsefenin en önemli düşünce okullarından olan Stoacılar bir nevi panteizme varan teolojilerinde bu evrenin mümkün evrenlerin en iyisi olduğunu ileri sürmüşler, evrende kötülük olarak değerlendirilecek bir şeyin bulunmadığını, şerrin cüzi olduğunu ve her şeyin bir gayeye göre daha iyiyi üretmek üzere düzenlendiğini söylemişlerdir.¹⁴

⁷ <https://twitter.com/deistter/status/1286116424591781889>

⁸ <https://talhagulmez05.medium.com/cehennem-problemi-allah%C4%B1n-adaletinin-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1-dd0952bf35cc>

⁹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993), 90.

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2002), 74-75.

¹¹ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 206.

¹² Hume, *Din Üstüne*, 209.

¹³ Ülker Öktem, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi", *DTCF Dergisi* 58/1 (2018), 655-656; Weber, *Felsefe Tarihi*, 60,64.

¹⁴ Paul Janet - Gabriel Seailles, *Felsefe Tarihi (Metâlib ve Mezâhib)*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1978), 253-257.

Ortaçağ Hıristiyan Felsefesinde kötülük problemi tanrı açısından bir sorun olarak görülmemiştir. Ünlü Hıristiyan filozof St. Augustinus (ö. 430)'a göre kötülük pozitif bir şey olarak değil, mevcut olması gereken bir iyiliğin yokluğu olarak açıklanabilir. Ona göre her şey olması gerektiği gibi tanrı tarafından yaratılmıştır. Ancak kötü iradeler bu düzeni bozduklarında kötülük ortaya çıkar. O sebeple ister ahlaki, ister fiziki ya da isterse metafiziksel olsun kötülüğün sorumluluğu Augustinus'a göre Tanrı'ya değil insana aittir. Dolayısıyla ona göre kötülük, yaratılmış iradenin Tanrı'ya yüz çevirmesinin, sonsuz Tanrı'dan uzaklaşmasının bir sonucudur.¹⁵ Sahte Dionisos da, kendisinden önceki Kilise Babaları gibi kötülüğü bir yokluk veya yoksunluk olarak açıklamaya çalışmıştır. Biz insanların dış dünyada gördüğü felaketler, savaşlar, cinayetler, ahlaki bozukluklar ona göre ancak ve ancak varlığın veya iyiliğin ya da olması gerekenin yoksunluğu olarak açıklanabilir.¹⁶ Bir başka ünlü Hıristiyan filozofu St. Thomas Tanrı'nın bütün kötülüklerden uzak olduğunu, kötülüğün hakiki bir varlık olmayıp iyiliğin bulunmamasından ibaret olduğunu söylemiştir. Kötülüğü "fizikî" ve "manevî/ahlâkî" biçiminde ikiye ayıran Thomas, fiziki kötülüğün varlığını reddederek asıl kötülüğün insandan doğan ahlaki kötülük olduğunu söylemiştir.¹⁷

İslam Filozoflarının kötülük problemi hakkındaki görüşleri ise sudur nazariyesiyle şekillenmiştir. Bu nazariyeye göre her şey, bir olan Tanrı'dan hiçbir güçlük olmaksızın tam bir nizam içinde ve nasıl olmaları gerekiyorsa öylece sudur etmiştir. Bu sudur ilahi rızaya uygun olduğu için iyi ve adaletlidir. Kötülük maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edemeyişinden kaynaklanır.¹⁸ İbni Sinâ'nın bu konuda Fârâbî'nin görüşlerini aynen benimsediği belirtilir. Gazâlî ise bu âlemin mümkün âlemlerin en iyisi, en güzeli ve en tamı olduğunu söyler.¹⁹

Yeniçağ filozoflarından Leibniz Théodicée adlı kitabında Tanrı'nın iyiliği, bilgeliği ve gücü ile onun bir yapıtı olan dünyanın eksik ve bozuk yapısı arasındaki çelişkiyi gidermeye çalışır. Ona göre kötülük, dünyanın tanrı gibi mükemmel olmayışının zorunlu bir sonucudur. İyimser bir filozof olarak bilinen Leibniz'e göre, tanrı mümkün dünyaların en iyisini veya en az eksik olanını seçmiştir.²⁰ Ona göre kötülüğün Tanrı'dan bağımsız bir şekilde ortaya çıkması mümkün değildir. Ancak bu, Tanrı'nın iyiliğine zarar vermez. Çünkü kötülük mümkün olan en iyinin tasarımıyla ilişkili olduğu için tanrı ona izin vermiştir.²¹

Görüldüğü üzere kötülük problemi eski yunan filozoflarından itibaren düşünürlerin çözümlemeye çalıştığı bir konu olmuştur. İslam düşüncesinde kötülük problemiyle yakından ilgilenen kelim âlimleri, ait oldukları kelâmî geleneğe göre farklı cevaplar üretmişlerdir.

2. Kelam Ekollerinde Kötülük Problemi

İslam inanç esaslarının akli temellerini bulmaya çalışan kelamcılar, kötülük problemiyle ciddi anlamda meşgul olmuşlar ve bazı çözüm önerileri sunmuşlardır. Şüphesiz bu çözüm önerileri de nihai anlamda dini yorumlardan ibarettir. Dolayısıyla konu günün şartlarına göre yeniden yorumlanmaya açıktır. Ancak önce kelâmî geleneğin çözüm önerilerini gözden geçirmek istiyoruz.

2.1. Mu'tezile

Kelam tarihinde akılcı düşünürler olarak bilinen Mu'tezile ekolü kötülük problemini ilahi adalet teziyle çözümlemeye çalışmıştır. Mu'tezile'ye göre Allah adalet sahibidir, asla kullarına zulüm ve haksızlık yapmaz. Onun yarattığı her şey iyidir ve kullarının faydasıdır. Sonuç olarak tanrı kötülük yapmaz, bize kötülük gibi gelen şeyler dikkatle bakıldığında aslında kötülük değildir. Kötülük tanrı katından değil, başta insan ve şeytan olmak üzere yaratılmış varlıklardan kaynaklanmaktadır.

¹⁵ Ahmet Cevizci, , *Ortaçağ Felsefe Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2001), 62-63.

¹⁶ Cevizci, , *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 78-79.

¹⁷ Janet - Seailles, *Felsefe Tarihi (Metâlib ve Mezâhib)*, 299.

¹⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir, 1999), 154.

¹⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, 155.

²⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 321-322.

²¹ Mustafa Kaya, *Leibniz'in Théodicée'sinde Kötülük Problemi* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 211.

Mu'tezile'ye göre, içinde yaşadığımız evrende meydana gelen hastalık, deprem, yangın, sel, yıkım ve benzeri diğer zarar ve elemeler şayet insanların sebep olmasıyla meydana geliyorsa sorumlusu bizzat insanların kendileridir. Yok, eğer bu tür doğal acı ve ıstıraplar insanın rolü olmadan meydana geliyorsa o zaman bunlar Allah tarafından yaratılmıştır. Allah'ın bu tür doğal acı ve ıstırapları yaratması, insanları imtihan etmesinin bir parçası olarak belâ ile denemesidir.²² Bela ve musibetler imtihan gibi nihai anlamda iyilik olan bir olgu için yaratıldığı ve insanların maslahat ve faydasına olduğu için kötülük değil, iyiliktir. Mu'tezile'ye göre tenasühe/reenkarnasyona inananların iddia ettiği gibi dünyada maruz kaldığımız bela ve sıkıntıları daha önce işlenen kötülüklerin cezası olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü bu dünya ceza yeri değildir. Bu dünyada çekilen acılar, insanlar onları hak ettikleri için değildir.²³ Bu sebeple de insan olsun hayvan olsun çekilen acıların karşılığı Allah tarafından ahirette onlara verilecektir (bedel).²⁴ Bela ve musibetler hem ibret ve imtihan gibi iyi bir amaca hizmet etmeleri ve hem de Allah tarafından karşılıklarının verilecek olması açısından kötülük değil, iyiliktir.²⁵ Mu'tezile'ye göre Şeytan gibi insanı kötülüğe davet eden varlıkların yaratılması dahi hikmetin gereği olarak insan için lütuf ve maslahat olarak değerlendirilmelidir. Çünkü insan bu sayede kötülüğe düşmemek için uyarılmış olmaktadır.²⁶

Mu'tezile âlimleri ahlaki kötülükleri ise tamamen insana izafe etmişlerdir. Çünkü onlara göre Allah, insanı iyi bir gaye için yaratmış ve bu gayeye ulaşması için ona her türlü imkânı vermiştir. İnsan akıl ve duyu vasıtasıyla bilgi edinme imkânına kavuşturulmuş, ayrıca peygamber ve kitaplar gönderilerek iyi ve kötünün ne olduğu ona bildirilmiştir. Bu aşamadan sonra insan bütünüyle özgür bırakılmıştır. İnsan kendi fiilini bizatihi kendisi seçer ve yapar, hatta yaratır. Ancak insan tarafından yapılan iyilikler mecazen Allah'a da izafe edilebilir. Çünkü Allah iyilikleri emretmiş, teşvik etmiş ve ödül vadinde bulunmuştur. İnsanın yaptığı kötülükler ise asla Allah'a izafe edilemez.²⁷

Netice olarak Mu'tezile ekolü kötülük problemini adaletli tanrı tasavvuruyla çözümlenmeye çalışmıştır. Bu anlamda doğal acı ve ıstırapların tanrı tarafından işlenen kötülükler olarak görülmesi doğru bulunmamış, bunlar ancak mecâzî kötülük olarak değerlendirilmiştir. Gerçek kötülük ise en başta insana ve diğer iradeli yaratılmış varlıklara izafe edilmiştir. İnsanın yaptığı ahlaki kötülüklerden Tanrı'nın sorumlu olamayacağı çünkü verilen bütün imkânların iyiliğin yapılması amacıyla verildiği düşünülmüştür.

2.2. Mâtürîdîler

Mâtürîdîler kötülük problemini hikmet kavramıyla çözümlenmeye çalışmışlardır. Onlara göre hikmet, övülmeye layık sonuçları bulunan veya neticesi iyi ve güzel olan fiillerdir.²⁸ İmam Mâtürîdî hikmeti "isabet" olarak tanımlayıp onun da "her şeyi yerli yerine koymak" anlamına geldiğini, "adalet" in de aslında aynı anlamda olduğunu ve Allah'ın fiillerinin hikmetten uzak olamayacağını belirtmiştir.²⁹ Ona göre hakîm, "bir şeyi ait olduğu yere koyan, yönetimine hata arız olmayan demektir."³⁰ Buna göre, Allah'ın hakîm olması "her şeyi sağlam ve mükemmel olarak yaratması, her şeyi hakikatine göre bilmesi, her şeyi

²² Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII, s.437.

²³ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII, s.405-409.

²⁴ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII, s.437 vd

²⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII, s.413; Hulusi Arslan, *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 141.

²⁶ Kadî Abdulcebbar, *el-Muğnî* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1962), XIII/98.

²⁷ Ebü'l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1988), 778-780.

²⁸ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseffî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 505; Nureddin es-Sabûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 133-134; Emrullah Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988), 47.

²⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 97; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2003), 124. (Not: Bundan sonraki dipnotlarda Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi'nin safya numarası sadece parantez içerisinde gösterilecektir.)

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2006), 8/346.

yerli yerine koyması, anlamındadır.³¹ Dolayısıyla hikmet teorisinde Allah'ın yarattığı her şeyin bir anlamı, amacı ve faydası vardır; her şey yerli yerinde yaratılmıştır. Bu perspektiften bakıldığında Allah'ın yarattığı hiçbir şey nihai anlamda kötülük olarak değerlendirilemeyecektir.

Bu teoride, insan ebedi mutluluğa erişmesi için imtihan edilmek üzere yaratılmıştır. Zararlı ve çirkin varlıkların yaratılması da bu imtihan sürecine hizmet etmektedir. Bu açıdan evrende zararlı ve çirkin görünüşlü varlıkların yaratılmasında büyük hikmetler vardır. Çirkin ve zararlı varlıklar her şeyden önce güzel ve faydalının bilinmesi için gereklidir. Şayet Allah, zararlı ve çirkin görünüşlü varlıkları yaratmamış olsaydı, insanlar çirkin güzelden, eziyet vereni faydalıdan ayıramaz, bunu yapamayınca da onların akli çirkin güzelden, elem vereni lezzet verenden ayırt edip anlayamazdı. Mâtürîdî'ye göre bu dünyadaki zararlı ve çirkin şeylerin yaratılmasındaki hikmetlerden biri fizik ötesi varlıklara işaret ve deliller sunmasıdır. Allah kâinatı bu şekilde yaratmıştır ki, insan bu âlemdeki acı ve lezzetlere bakarak kıyas yoluyla duyu ötesi konular hakkında bir kavrayış ve inanç sahibi olsun.³² Evrende zararlı gibi görünen bütün nesnelere, aynı zamanda bir faydayı içinde barındıracak şekilde yaratılmıştır. Örneğin ateş, yakma özelliği bakımından zararlı gibi görünür; fakat besinlerin kullanılabilir hale getirilmesi ona bağlıdır.³³ Mâtürîdîler, ahlaki kötülükleri ise, insanın cüzî iradesine bağlar. Bu tür kötülükleri insan irade etmiş fakat Allah yaratmıştır. İnsandan meydana gelen kötülüklerin Allah tarafından yaratılması Allah açısından kötülük olarak görülmemiştir. Çünkü asıl kötülük onu yaratmak değil, onu seçerek kendine mal etmektir.

Görüldüğü gibi zarar, şer ve kötülük olarak algılanan hususlar, evrendeki ilahi düzen içerisinde problem olmaktan çıkmakta ve anlamlı hale gelmektedir.³⁴ Böylece Mâtürîdîler, kötülük ve şerrin reel varlığını inkâr etmese bile bunları nihaî anlamda ilahî hikmet içerisinde değerlendirerek kötülük olmaktan çıkarmaktadır.

2.3. Eşarîler

Eşarîler kötülük problemini Allah'ın mutlak bilgi, irade ve kudretine göre çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Bu çözüm şekline bir anlamda mülkiyet teorisi de denebilir. Eşarîler Allah'ın fiillerinde bir gaye ve amaç olduğu fikrine karşı çıkmışlardır. Çünkü fail, güttüğü gaye ve amaçla eksikliğini tamamlar, oysa Allah asla eksik olarak nitelenemez. Onlar ilahi fiillerin hikmetli olduğu noktasında diğer kelamcılarla aynı görüşü paylaşmakla birlikte, bu hikmeti kulların faydasına yönelik bir gaye ve illetle temellendirmeyi reddetmişlerdir. Eşarîler, ilahi irade ve ilim neyi gerektiriyorsa onun hikmet olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mezhebin kurucusu olan Eşari'ye göre her şeyi yapma hakkı bulunduğu için, Allah'ın yaptığı veya terk ettiği her şey adalet ve hikmettir.³⁵

Eş'arîler, dünyada çekilen acı ve ıstıraplar konusunda Allah'ın mutlak irâde kudret ve otoritesini yansıtan bir anlayış içerisinde dirlenir. Onlara göre Allah'ın fiillerinden hiçbirini hakkında "başka şekilde olması gerekirdi" denilemez. Çünkü O, mülkünde tasarruf etmektedir ve kendi mülkünde tasarruf eden kimseye itiraz edilemez.³⁶ Dolayısıyla Allah açısından kötülük problemi yok hükmündedir. Tanrı bir nedene dayanmak zorunda olmadığından, kötülükleri de istediği şekilde yaratabilir ve bu, O'nun açısından kötülük olarak değerlendirilemez. Çünkü onun fiillerini hikmetli kılan şey, bilgi ve iradesine göre meydana gelmesi ve dilediğini yapma hakkının olmasıdır. Şehristânî'nin ifadesiyle acı ve ıstıraplar Allah'tan başkasına izafe edilemez. Meydana geldiğinde de iyidir. Başa gelen acı ve ıstıraplar herhangi bir sebebe dayanmasa bile veya cezalandırmak için yapılırsa dahi durum böyledir, değişmez. Allah bu acı ve ıstıraplara herhangi bir bedel vermese, daha büyük bir yararın elde edilmesi veya daha büyük bir zararın

³¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIV, 332.

³² el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 259 (211).

³³ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 169 (138).

³⁴ Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 96.

³⁵ İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 125.

³⁶ Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırakatin-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn* (Beyrut, 1983), 168-169.

giderilmesi için verilmese dahi bunlar Allah açısından iyidir. Çünkü mülkün sahibi dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Emri altında bulunan kişinin suçlu veya suçsuz olması durumu değiştirmez”³⁷

Dolayısıyla doğal kötülük olarak isimlendirilen acı ve ıstıraplar Allah açısından bir kötülük değildir; ahlaki kötülükler ise, Allah tarafından yaratılmış olsa bile bunların yaratılması da aynı şekilde Allah hakkında kötülük olarak değerlendirilemez. Ahlaki kötülüklerin sorumluluğu kesb teorisiyle insana izafe edilmelidir. İnsanın yapmış olduğu ahlaki kötülükleri yaratması Allah açısından kötülük olarak değil iyiliktir. Halkı şer şer değil, kesbi şer şerdir.

3. Kötülük Probleminin Yeniden Yorumlanması

Kötülük problemi aslında karmaşık bir problemdir. Tek bir cümleyle cevaplandırılması zordur. O sebeple bir boyutu Tanrı'nın tabiat ve insanla ilişkisi, diğer boyutu insanın tabiat ve diğer insanlarla ilişkisi açısından ele alınarak çözümlenmelidir. Bu sebeple biz de Kelam geleneğinden faydalanarak ve üzerine güncel bilgilerimizi de katarak kötülük problemini yeniden izah etmeye çalışacağız.

3.1. Tanrı-Tabiat ilişkisi Açısından Kötülük Problemi

Tabiat üzerindeki gözlemlerimiz doğadaki her olayın, tabii bir nizam ve denge içerisinde meydana geldiğini ve her birinin bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Varlıkların bir amacı gerçekleştirecek şekilde bir denge ve düzene sahip olması, onları yaratan bir varlığın olduğunu ve bu varlığın bir amaca sahip olduğunu gösterir. Çevremizdeki bütün varlıkların başta hava, toprak ve su olmak üzere canlılığın devamı için tasarlanmış olması aynı zamanda bu amacın iyi olduğunu gösterir.

Bilim geliştikçe tabiatı daha çok keşfetmekte ve evrenin iyi amaçlarla tasarlandığını bize daha çok göstermektedir. Sözelimi Güneş bizden ortalama 150 milyon km uzaklıkta bulunur. Bu uzaklığa rağmen Dünya'nın ısı ve ışık kaynağı olma özelliğini muhafaza eder. Öte yandan Güneş aynı zamanda öldürücü bazı ışıklar saçır. Dünyanın Atmosfer gibi bazı koruyucu sistemlerle bu zararlı ışıklardan korunduğu bilinmektedir. Şayet bu koruyucu özellikleri olmasaydı Güneş'ten gelen yüksek enerjili ışınım ve yüklü partiküller yaşam için öldürücü olacaktı.³⁸ Yine canlılığın devamı için dünyamızdaki toprak, hava ve suyun bir denge içerisinde yaratıldığı görülmektedir. Sözelimi hava, canlı hayatının olabilmesi için en önemli unsurlardan biridir; havasız hayat mümkün değildir. Meselâ yetişkin bir insan, açlığa 60, susuzluğa 6 gün dayanabildiği halde, havasızlığa 6 dakika bile dayanamaz. Günde 2.5 litre kadar su ve 1.5 kg. kadar da besin almasına karşılık, 15 kg. başka bir hesaplama göre 13 m3 kadar hava almak zorundadır.³⁹ Dünyada havanın bulunması, canlılığın amaçlandığını ve dünyanın bu amaca göre tasarlandığını gösterir. Keza yaşam için kaçınılmaz olan su ve diğer gıdaların etrafımızı çevrelemiş olması dünyadaki denge ve düzenin canlıların yaşamına uygun olarak düzenlendiğini göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de evrendeki varlıkların bir denge ve düzene sahip olduğu ve belli bir gaye ile düzenlendiği bildirilmektedir: “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler. O ki, göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın.” (Rahmân, 55:4-7), “Allah yeri canlılar için uygun bir yaşam alanı kıldı” (Rahmân, 55/10). Bu ilahi tasarımı beyan eden birçok ayet vardır: “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı? Sizleri eşler halinde yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir elbise yaptık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık. Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik. Alev alev yanan aydınlatıcı ve ısıtıcı bir kandil yarattık. Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.” (Nebe, 78:6-16)

Hem tabiat üzerindeki gözlemlerimiz hem bilimin verileri hem de kutsal kitabımızdan elde edilen veriler, tabiatta meydana gelen doğal olayların kötülük amacıyla değil iyiliğin gerçekleşmesi için yaratıldığını göstermektedir. Öyle ise meydana gelen deprem, rüzgâr, fırtına, şimşek, yağmur, kasırga, sel ve yangın gibi olayların ceza, uyarı veya kötülük olarak değerlendirilmesi isabetli değildir. Aksine

³⁷ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkarim Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keâm* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 410.

³⁸ Adnan Ökten, "Güneş ve Yakın Dünya Çevresine Etkileri", <https://astronomi.istanbul.edu.tr/populer/gunes/gunes01.htm>

³⁹ Eda Feyzioğlu, *Ekoloji, İnsan Ve Din* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 14.

doğal olayların Allah'ın lütfu, ikramı ve nimeti olarak görülmesi daha uygundur. Zararlı veya kötülük olarak değerlendirilen tabiat olayları dünyamız için gerekli hatta zorunlu olduğuna göre onları kötülük olarak değerlendirmek doğru değildir.

Deprem, sel, fırtına, yangın, şimşek, zararlı hayvan ve zehirli bitkilerin bulunmadığı daha mükemmel bir dünyayı yaratmak Allah için mümkün değil midir? Allah'ın kudreti açısından elbette mümkündür. Ancak öyle bir dünyanın yaratılması amaca uygunluk açısından doğru olmayabilirdi. Çünkü Allah tabiatı aynı zamanda insanın imtihanı için uygun şartlarda yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah'ın her şeyi en güzel bir surette yarattığı (Secde, 32/30) ve onun yaratmasında bir eksiklik ve kusurun bulunmadığı (Mülk, 67/3) beyan edilmektedir. Ancak buradaki mükemmelliği belirtildiği gibi amaca uygunluk açısından değerlendirmek gerekir. Açıklanacağı üzere Allah dünyayı insan için, insanı ise yine insanın yararına olacak şekilde imtihan için yaratmıştır. İçerisinde hiçbir surette zararı dokunmayan varlıkların bulunmadığı bir dünya insanın imtihan süreci için belki de şimdiki dünyadan daha uygun olmayacaktı. O zaman insan sadece iyi, faydalı, lezzetli şeyleri tadacak, zararlı ve kötü şeyleri seçme imkânı bile bulamayacaktı. Fayda ve zararın, iyi ve kötünün birlikte bulunmadığı bir dünya, imtihan şartlarına uygun olmayacaktı. Kötülüğün, zararın, acının ne demek olduğu bile bilinmeyecekti. O zaman insan yaptıklarında özgür dahi olmayacaktı. O sebeple Allah'ın bu evreni amaca uygun bir şekilde en güzel surette yarattığını söylemek daha doğrudur. Açıklanacağı üzere insanlar doğal kötülük olarak bilinen bu olaylara karşı önlem alabilmektedirler. İnsanın önlem alabildiği zararları doğrudan Allah'ın iradesine bağlamak, O'nu iradesini gerçekleştiremeyen bir varlık konumuna düşürür.

3.2. İnsan-Tabiat İlişkisi Açısından Kötülük Problemi

Doğal kötülük veya felaket olarak isimlendirilmesi alışkanlık haline gelmiş olan bazı doğal acı ve ıstırapların oluşmasında insanın da rolü bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı tedbirsizlikten bir kısmı ise tabiatın ölçüsüzce kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Tedbir alındığında şiddetli yağışlar, seller, depremler, volkanik patlamalar ve benzeri doğa hadiselerinden gelecek zararlara engel olunabilmektedir. Nitekim yoksul ve gelişmemiş ülkelerde depremler büyük can ve mal kayıplarına yol açtığı halde Japonya gibi ülkelerde küçük kayıplarla atlatılmaktadır. Allah'ın zaten garip ve yoksul olan bu halklara ne garazı olabilir? Yine hastalık ve ölüm gibi tabii olayların oluşma şeklinde insanların iradesi aracılık etmektedir. Örneğin, ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkelerdeki hastalık ve buna bağlı ölümlerin oranı farklıdır.⁴⁰ Üçüncü dünya ülkelerindeki çocuk ölümlerinin en az yarısının gerisinde kötü beslenme olgusu bulunduğu saptanmıştır. Latin Amerika'da yapılan bir araştırma altı ay ile iki yaş arasında gerçekleşen çocuk ölümlerinin %8'inin yegâne sebebinin kötü beslenme olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Ölümlerin %41'inde ise, kötü beslenme diğer sebeplere eşlik eden bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹

Öte yandan doğal felaketlerin önemli bir kısmı da insanın Allah'ın koyduğu tabiat yasalarını bozmasından veya ölçüsüzce kullanmasından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da, yer ve gökte olan her şeyin insan için yaratıldığı ve insana boyun eğdirildiği ifade edilmektedir. (İbrahim, 14/ 32-33; Lokman, 31/20; Nahl,16/ 12-14) Öyle ise tabiatın düzeni insanın müdahale ve tasarrufuna açık hale getirilmiştir (sahhara leküm). Yüce Allah'ın bizim için yarattığı bu tabiatın ölçüsüzce kullanılmasından birçok kötülük doğmaktadır. Kur'an-ı Kerim bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “İnsanların kendi işledikleri sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı sonuçlarını onlara tattıracaktır.” (Rum, 30/41) Dolayısıyla insanlar bu hataların karşılığını acı ve ıstırap olarak yine Allah'ın tabiat düzeni içerisine koyduğu sebepler aracılığıyla almaktadır. Nitekim bugün insanlığın karşı karşıya kaldığı doğal felaketlerin birçoğu kendi elleriyle yaptıkları yüzündendir. İnsanlar, daha çok haz ve kazanç uğruna tabiatı ölçüsüzce tüketmekte, ormanları yok etmekte, havayı ve denizi kirletmektedirler. Kimyasal maddelerin aşırı kullanımı ve nükleer deneme gibi ozon tabakasının delinmesine, küresel ısınmaya, hava,

⁴⁰ Paul Harrison, 3. Dünya ve Ekoloji (İstanbul, 1993), 129-139.

⁴¹ Harrison, 3. Dünya ve Ekoloji, 138.

su ve toprağın kirletilmesine neden olan insani tasarruflar, doğal dengenin bozulmasına ve insan da dâhil birçok canlının zarar görmesine hatta ölmesine yol açmaktadır. Bugünkü hızıyla devam ettiği takdirde havadaki karbondioksit miktarının bu yüzyılın ortalarında iki katına çıkacağı ve bunun sonucunda 2 derecelik bir ısınmanın meydana gelerek Antartika'daki buzulların çoğunun erimesine neden olacağı ve bunun da birçok sahil kentini sular altında bırakacağı ifade edilmektedir.⁴² Nitekim dünyanın ısınmasından ve iklim şartlarının değişmesinden kaynaklanan sel ve orman yangınlarını bütün dünya yakından hissetmektedir.

Elbette ki bütün bunlara neden olan insandır ve o bunların zararlı sonuçlarını başka bir ifadeyle cezasını Allah'ın koyduğu doğal yasalar aracılığıyla almaktadır. Japonya'ya atılan atom bombası ve Çernobil'de meydana gelen nükleer patlama sonucunda binlerce ölüm ve sakat doğumlar meydana gelmiştir. İnsana hizmet etmek üzere yaratılan doğanın kötü kullanımından doğan bu zararları Allah'ın cezası veya Allah tarafından yaratılan bir kötülük olarak değerlendirmek doğru olabilir mi? Aynı şekilde temizlik şartlarına uymamaktan ve tedbirsiz davranmaktan insanlar bugün yaşadığımız bazı salgın hastalıklara maruz kalabilmektedir. Mükemmel bir mühendislikle yapılan bir arabanın yanlış kullanımından doğan kazalardan sorumlu olan nasıl ki onu yapan mühendis değilse, canlıların yaşamına uygun bir şekilde yaratılan doğanın yanlış kullanımı veya tedbirsizlikten kaynaklanan acı ve ıstırapların sorumlusu da evrenin yaratıcısı değildir.

Elbette Kur'an-ı Kerim'de geçmiş kavimlerden bazılarında tufan, çekirge, deprem, sel, taş yağmuru, çılgılık ve yerin dibine geçirilmek gibi bazı cezaların verildiği bildirilmiştir. (Bakara, 2/55; Araf, 7/133; İsrâ, 17/68; Ankebut, 29/40; Hud, 11/ 67). Ancak dikkatle incelendiğinde bu tür cezalar, söz konusu toplumların, defalarca uyarılmalarına rağmen Allah'a karşı adeta meydan okumaları ve ahlaki bakımdan ıslahı mümkün olmayan bir sapkınlık göstermeleri sonucunda gelmiştir. Ayrıca bu tür cezalar peygamberlik dönemlerinde vuku bulmuş olaylardır. Bu cezaları tabiatta genel geçer bir ilke, ilahi bir kanun gibi algılamak doğru değildir. Zira kullarını cezalandırmak için adeta fırsat gözleyen bir Allah tasavvuru dinimize uygun değildir. Allah bütün kâinatı kulları için yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ilâhî rahmetin her şeyi kuşattığı, Cenâb-ı Hakk'ın, rahmet etmeyi kendisine farz kıldığını (merhameti ilke edindiği) belirtilmiştir (A'râf, 7/156; Mü'min, 40/7; En'âm, 6/12). Bir kutsî hadiste, "Benim rahmetim gazabımı aşmıştır" buyrulmaktadır (Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1).

Dolayısıyla temelde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ama aynı zamanda lütufkâr, cömert ve insanın iyiliğini amaçlayan bir Allah tasavvuruna sahibiz. Bütün sistem aslında bizim iyiliğimiz için kurulmuştur. Yaşam boyunca karşılaştığımız doğal acı ve ıstırapları doğrudan Tanrı'nın kötülüğü veya gazabı gibi düşünmek doğru olmaz. Dikkatle düşünüldüğünde bu gibi doğa olaylarından kaynaklanan acı ve ıstıraplarda insanın ihmali ve tedbirsizliği bulunmaktadır.

3.3. Tanrı-İnsan İlişkisi Açısından Kötülük Problemi

3.3.1. İnsanın Yaratılış Amacı Açısından

Tanrı insanı niçin yaratmış? Bu soruya vereceğimiz cevap aslında nasıl bir tanrı tasavvuruna sahip olduğumuzu ve kötülük problemine yönelik cevabımızı da belirler. İslam düşüncesinde en bilindik görüş, insanın Allah'ı tanınması ve ona ibadet etmesi için yaratıldığıdır. Mutasavvıflar sevgi esasından giderek Tanrı'nın gizli bir hazine iken bilinmeyi sevmesinden dolayı evreni ve insanı yarattığını düşünürler.

Tanrı'nın zatını ve hükümlerliğini açığa çıkarmak için evren ve insanı yarattığı görüşü, karşımıza zaafalarını gidermeye çalışan bir tanrı imajını çıkarmaktadır. Kanaatimizce iyi ve her bakımdan mükemmel olan tanrı, insanı yaratırken onun iyiliğini hedeflemiş olmalıdır. Zira saf iyilik, sadece başkasının yararını amaçlayarak eylemde bulunmaktır.

İnsanın iyiliğini amaçlayan bir Allah tasavvuru esasen dinimizin de temel aldığı bir tasavvurdur. Elbette ki Kur'an-ı Kerim her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve dilediğini yapan bir Allah inancını beyan etmektedir. Ancak Kur'an, güç ve irade sahibi olduğu kadar adalet, lütuf ve ihsan sahibi, cömert ve

⁴² İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 17-28.

merhametli, kendisi iyi olduğu gibi bizlerin de iyiliğini amaçlayan ve her şeyi bu amaca uygun olarak yaratan bir Allah inancını da telkin etmektedir. Kur'an merkezli bu dengeli tasavvurun İslam dünyasının, geçirmiş olduğu siyasi, kültürel ve düşünsel süreçlerin neticesinde mutlak kudret, mutlak irade ve mutlak otoriteyi (kâdir-i mutlak, fâil-i muhtâr ve mâlike'l-mülk) esas alan bir Allah tasavvurunda karar kıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gayesi insanın iyilik ve mutluluğu olan bir tanrı ve din algısının yeniden inşa edilmesine ihtiyaç vardır. Bu da, güç ve otoritesi ile birlikte iyilik, adalet ve merhametiyle tanınan bir Allah tasavvurunun yeniden ikamesiyle mümkündür. Allah ile insan arasındaki ilişkinin bir güç ve otorite ilişkisi olduğu kadar aynı zamanda ahlaki bir ilişki olarak kabul edilmesi kötülük probleminin çözümüne de önemli katkılar sağlar.

Bu açıdan baktığımızda Kur'an-ı Kerim öncelikle hiçbir şeyin amaçsız, gayesiz, oyun ve eğlence olsun diye yaratılmadığını beyan eder. (Sâd, 38/27; Âl-i İmrân, 3/191; Enbiyâ, 21/16; Duhân, 44/38). Yer ve gökte olan her şeyin insan için yaratıldığı ve onun hizmetine sunulduğu belirtilir (Casiye, 45 / 13; İbrahim, 14/ 32; Lokman, 31/ 20; Nahl, 16 / 12,14; Hac, 22/65) Dolayısıyla Kur'an açısından Allah evrende bulunan her şeyi insanın emrine vermiş ve ona hizmetkâr kılmıştır. Var olmak ve nefes almaktan tutun da etrafımızı çevreleyen her şeyin büyük bir nimet ve lütfun eseri olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla tanrı bizi ve doğadaki sayısız fayda ve güzellikleri yaratmakla büyük bir iyilikte bulunmuştur. İnsanı ise onun yarar ve maslahatını gözeterek imtihan için yaratmıştır. Allah'ın insanı yaratmasının iyilik olduğu neticesine, birinci olarak tabiattaki sayısız nimetleri gözleyerek, ikinci olarak her şeyin insan için yaratıldığını beyan eden yukardaki ayetleri dikkate alarak üçüncü olarak insanın asıl yaratılış gayesi olan imtihanın nihai anlamda insanın yararına olduğunu hesaba katarak ulaşabiliriz. Bunun için imtihan gerçeğini daha yakından incelememiz gerekir.

3.3.2. İnsanın İmtihan Edilmesi Açısından

Kur'an insanın yaratılış gayesini şu şekilde tarif eder: “*Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım*” (Zâriyât, 51/56). Bazen daha genel bir ifadeyle insanın ahlaki bakımdan denenmesi ve imtihan edilmesi için yaratıldığı belirtilir: “*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.*” (Mülk 67/2) Dolayısıyla yakın planda kâinat insan için, insan da imtihan için yaratılmıştır. Ancak yüce Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan ve mutlak manada yetkin bir varlıktır. Bu açıdan düşünülünce imtihan ve kulluğun nihai amacı insanın fayda ve mutluluğu olmalıdır. İmam Mâtürîdî'nin ifadesiyle Allah yarattıklarını kendi ihtiyacı veya kendi menfaati için yaratmamış, fakat her şeyi onların ihtiyaç ve menfaatleri için yaratmıştır.⁴³ Yine ona göre, Allah'ın insanlara emrettiği ve yasakladığı her şey, insanlara dönük menfaatlerin hâsıl olması ve zararlara engel olunması içindir; yoksa haşa kendi menfaati için değildir. Zira Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olduğu için kendisine menfaat sağlamaya muhtaç değildir.⁴⁴

İmtihanın bir yönü Allah'ın yarattığı bu varlık düzeninden insanın dersler çıkarmasıdır. Allah tabiatı insanın imtihan olmasına uygun şartlarda yaratmıştır ve onun bu olaylardan ders çıkarması istenmiştir:

“*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için âyetler (deliller) vardır.*” (Bakara, 2/164)

İster nimet, isterse zorluk olarak karşımıza çıksın, bütün doğal olaylardan çıkarmamız gereken ilk ders, böylesine hassas ölçüler içerisinde yaratılmış varlık düzeninin bir yaratıcı ve yöneticisinin bulunduğuudur. İmam Mâtürîdî'ye göre, tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve sanatkârane bir şekilde yaratıcısına bir işaret bulunmaktadır.⁴⁵ Faydalı ve zararlı olma bakımından farklı olsalar da yüce Allah; evreni kendi varlığına, birliğine ve hikmetine; onları yöneten ve

⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 320.

⁴⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beirut: 2004, ts.), II, 344.

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 35 (30).

bilen olduğuna delâlet etmesi bakımından tek bir cevher gibi yaratmıştır.⁴⁶ Bu açıdan bakıldığında imtihanın birinci boyutu bu evreni yaratan varlığı tanımak ve ona iman etmektir.

İmtihanın diğer boyutu ise Allah'ın verdiği nimetlere teşekkür etmektir. Nimete teşekkür etmek, ahlaki bir ödevdir. Bize iyiliği dokunan kimselere teşekkür etmediğimizde ayıplanırız. Bunun gibi tabiat yoluyla Allah'ın bize ulaştırdığı nimetlere karşı O'na şükran borcumuzu hatırlamamız da vaciptir. Kur'an-ı Kerim'de, bütün nimetlerin insanların onlardan yararlanması ve Allah'a şükretmeleri için yaratıldığı belirtilir (Nahl, 16/14). Şükür geniş bir kavramdır. Allah'a karşı yapmamız gereken ibadetleri yerine getirmek, emir ve yasaklarına uymak ve bize verilen nimetleri ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak, canlılara ve insanlara saygılı olmak ve iyilik yapmak gibi şükürün değişik boyutları vardır.

Sistemin tamamı birlikte düşünüldüğünde Allah'ın insanı imtihan etmesi veya ona sorumluluk yüklemesinin nihai yararı insana yöneliktir. Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek belli bir külfet ve zorluğu gerektirmektedir. Bu da ilk etapta zarar ve kötülük olarak görülebilir. Fakat bütün bunların, dünya ve ahiret mutluluğuna sebep olan külfet ve zorluklar olduğu dikkate alınır, insanın imtihan edilmesi kötülük olarak görülemez. Nasıl ticaret ehlinin, kazanç elde etmek için birtakım zorluklara katlanması veya tedavi olmak için hastaların zorlu tedavi süreçlerine katlanması kötülük değilse, tıpkı bunun gibi insanın da dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek için dünyadaki zorluk ve meşakkate katlanması kötülük değil, bilakis iyiliktir. Çünkü her nimetin bir külfeti vardır. Dolayısıyla Tanrı'nın insan neslini imtihan etmesi onun dünya ve ahiret mutluluğu içindir. Böylesine ebedi kurtuluşa hizmet eden bir sürecin kötülük olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu açık bir şekilde dile getirilmiştir: “*Andolsun ki biz, sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele*” (Bakara, 2/155).

Geleneğimizde bu imtihan süreci, Allah'ın tek tek her insanın malına, mülküne, canına, ekinine, arazisine afetler vererek, bunları insanların kaderine yazması olarak anlaşılır. Bu noktada bir yanlıya düşüldüğü kanaatindeyiz. Yanlıgı, Allah-tabiat ilişkisinin Allah-insan ilişkisi olarak görülmesidir. Yukarıda açıklandığı üzere Allah tabiatı belli bir düzen ve nizam içerisinde işleyecek şekilde yaratmıştır. İnsan doğumundan ölümüne kadar doğal olarak yağmur, fırtına, sel, şimşek, deprem, hastalık ve ölüm gibi hadiselerle karşı karşıya gelmektedir. Dolayısıyla imtihan aslında tek tek olayların alınımıza kader olarak yazılması değil, doğumdan ölüme kadar devam eden hayat sürecinde bu tür hadiselerle karşılaştığımızda aldığımız tutum ile gerçekleşmektedir. Sabır ve itidal göstererek bu olaylardan ders çıkaranlar imtihanı kazanmış olur. Yukardaki ayette “*Sabredenleri müjdele*” (Bakara, 2/155) ifadesi buna işaret etmektedir.

Denemenin amaç ve vasıtasına işaret eden bir ayette “*O, sizi yeryüzünün halifeleri yaptı ve bazınızı bazınızdan derecelerle üstün kıldı, bunun amacı ise sizi, size verdiği şeylerle imtihan etmektir*” (En'âm, 6/165) denilmektedir. Dolayısıyla hayat ve ölüm süreci içerisinde imtihanın araçları çeşitli şekillerde değişebilmektedir. Bu deneme fakirlik, zenginlik, hastalık, sağlık, gençlik, yetişkinlik gibi durumlarla ortaya çıkan zorluk karşısında sabır veya nimet karşısında şükür gösterip gösteremeyeceğimizle ilgilidir.⁴⁷ Hz. Peygamber “Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece müminde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.” (Müslim, Zühd, 64) demek suretiyle imtihanı başarmanın anahtarı olan sabır ve şükür kavramlarına işaret etmiştir ki bu kavramlar aynı zamanda alınması gereken ibretlere de işaret etmektedir.

Bu noktada imtihanın eşit şartlarda gerçekleşmediğine yönelik itirazlar yerinde değildir. Çünkü Allah imtihan şartlarını kişilere özel kılmamıştır. Yarattığı bütün nimetleri bütün insanlar için yaratmıştır. Kişiyi özel şartların oluşması insanların kendi aralarındaki ilişkilerden doğmaktadır. Allah herhangi bir coğrafyayı bir kişiye veya kavme tahsis etmemiştir. Nitekim insanlar çaba ve gayret gösterdiklerinde

⁴⁶ el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 169 (138).

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 271.

içinde yaşadığı şartları değiştirebilmektedirler. Bunun yanında Allah adil olduğundan herkesi kendi şartları içerisinde imtihan etmektedir. Zengin, güçlü, sağlıklı ve iyi bir çevrede yaşayan ile fakir, zayıf, hasta ve zorlu tabiat şartlarında yaşayanların sorumlulukları aynı değildir. Allah adil olduğundan yargılaması da bu şartlara göre olacaktır. Kur'an'da Allah'ın kimseye haksızlık etmeyeceği, herkese hakkını tam olarak vereceği (Ahkâf, 46/19) beyan edilmektedir.

3.3.3. İlahi Takdir Açısından

Kötülük problemi bağlamında kader meselesine de kısaca değinmek yerinde olur. Çünkü doğal kötülük olarak tanımlanan deprem, sel, kasırga, yıldırım, hastalık gibi doğal olaylar hatta insanların yaptıkları ahlaki kötülükler zaman zaman halk arasında "ilahi takdir", "alın yazısı" ve "değişmez bir kader" olarak değerlendirilmektedir.

Kur'an'da yüzden fazla yerde isim ve fiil kalıplarında Allah'a nispet edilen kader kelimesinin değişik manaları vardır. Birçok ayette kader, "ölçü, miktar, güç ve planlama" anlamına gelmektedir. (Ahzab,33/38; Ra'd,13/8; Hicr,15/21; Kamer 54/49) Takdir kavramının yer aldığı ayetlerde belirtildiğine göre Allah her şeyi amacına uygun bir şekilde yaratmış, tabiatını belirleyip hedefine doğru yöneltmiştir (A'lâ 87/2-3). Bazı ayetlerde (Yunus, 10/5; En'am, 6/96; Fussilet 41/1 O, 12; Furkan 25/2; Müzzemmil 73/20; Vakia 56/60) hem evrenin yaratılışına dair kanunların hem de insanların yaratılış, yaşayış ve ölümüne ilişkin yasaların Allah tarafından düzenlendiği takdir kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴⁸

Bu veriler, evren ve insana ilişkin ilahi bir takdir ve planın bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu takdiri, insanı eyleme zorlayan bir alın yazısı olarak anlamak doğru değildir. Kader ve kazayı yüce Allah'ın varlıklar ve olaylar için koymuş olduğu tabii ve ahlaki yasalar olarak anlamak, kader konusundaki sorunları anlamamıza yardımcı olabilir. Aksi halde insanı eyleme zorunlu kılan bir kader anlayışıyla, imtihan, sorumluluk, hesap, sorgu, cennet veya cehennemi bir arada düşünmek mümkün olmayacaktır.

Kader meselesi kapsamında yer alan rızık ve ecel konusu da yeniden izaha muhtaçtır. Zira "rızıkın ezelden takdir edildiği" "haram da olsa herkesin kendi rızıkını yediği" "hiç kimsenin başkasının rızıkını yiyemeyeceği", "hiç kimsenin kendisine ayrılmış rızıkı yememezlik edemeyeceği", "pazarda fiyatların Allah tarafından belirlendiği" gibi ifadeler, ezelden paylaştırılıp değişmeyecek olan bir rızık algılamasına yol açmaktadır.⁴⁹ Keza Allah'ın insanlara tek tek ömür biçmesi olarak anlaşılan ecel inancıyla imtihan kavramını uzlaştırmak oldukça zordur. Çünkü insan imtihan için yaratılmışsa bunun için bir süre tanınmış olması gerekir. Oysa sayısız insanın daha çocuk iken öldüğünü biliyoruz. Afrika kıtasında binlerce çocuk açlıktan ölmektedir. İmtihan için dünyaya getirilen bu çocuklara Allah'ın ancak bu kadar ömür verdiğini söylemek ne kadar ikna edicidir? Öyle ise ecel konusundaki ilahi takdiri, Allah'ın ölüm ve yaşamın doğal yasalarını yaratması olarak anlamak daha tutarlı olabilir.

Bu dünya genel manada zorluk ve kolaylıkla denenme yeri, ahiret ise mükâfat ve ceza yeri olarak tayin edilmiştir. Yukarıdan beri sayılan ilahi beyanlardan anlaşıldığına göre, bu dünyanın düzeni hayatın devamlılığı ve imtihan şartlarının sağlanması için kurulmuştur. O sebeple deprem, sel, şimşek, gök gürültüsü, hastalık gibi olayları her gördüğümüzde bunları Allah'ın cezası ve kötülük olarak anlamak isabetli görünmemektedir. Zulüm, haksızlık, cinayet, gasp, hırsızlık gibi ahlaki kötülükler ise Allah'ın iyilik yapmak için verdiği imkânları kötüye kullanmaktan kaynaklanmaktadır.

Buraya kadar yapılan izahlardan anlaşılacağı üzere yüce Allah'ın tabiata koyduğu düzen ve insanın ahlaki sorumluluklarını tayin etmek için koyduğu yasaları Allah açısından kötülük olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü Allah bütün bu olgu ve olayları hayır nizamının tamamlanması ve insanın iyiliği için yaratmıştır. Bu sebeple geleceğimizde bunlara mecâzî anlamda şer ve kötülük denilmiştir. Asıl kötülük ise insanın özgür iradesini kötüye kullanmasından doğmaktadır.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/58.

⁴⁹ Hulusi Arslan, "İktisâdî Faaliyetin Kelâmî Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 127 vd.

3.4. İnsan-İnsan İlişkisi Açısından Kötülük Problemi

İnsan davranışları üzerinde yapılan gözlemler, gerçek kötülüğün insanın tabiat ve diğer insanlarla ilişkisinden kaynaklandığını gösterir. Birinci kısım yukarıda izah edildi. İkinci kısımda yer alan zulüm, haksızlık, cinayet, adam öldürme, hırsızlık, cinsel saldırı, gasp ve soygun gibi ahlaki kötülükler insana iyilik yapması için verilen akıl, irade, kudret ve diğer imkânların kötüye kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İnsanı kötülük yapabilen bir tabiatla yaratması veya ahlaki kötülüklerle engel olmaması tanrı açısından kötülük sayılabilir mi? Bu soruya Tanrı'nın insanı yaratma ve özgür bırakmasının amacını yeniden hatırlayarak cevap bulabiliriz.

Yüce Allah'ın insan için hedeflediği mutluluğa ulaşması için insanın iradesini iyilik yönünde kullanarak bunu hak etmesi gerekir. Çünkü hak edilmeden elde edilen ödül, bir kıymete haiz değildir. Bu sınavın başarılması için de eylemi bilinçli bir tercihle yapacak imkânların bulunması lazımdır. Bunların başında akıl, irade ve kudret gibi eylemi özgürce yapma imkânı tanıyan yetenekler gelmektedir. İyilik için verilen bu imkânların kötüye kullanımı da mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiği gibi eğer Allah dilemiş olsaydı kötülüğü seçme imkânı olmaz, herkes iman ederdi. (Yunus, 10/99). Ancak bu durumda başarılı bir imtihanı, hak edilmiş bir ödüllendirmeden bahsetmek mümkün olmazdı. Bundan dolayı Allah insanı belirli sınırlar ve imkânlar dâhilinde özgür bırakmıştır. İnsan bu özgürlüğü iyilik için kullanabileceği gibi kötülük için de kullanabilir. Ahlaki kötülükler insana verilen bu imkânların kötüye kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de insanın hem özgür irade sahibi olduğunu hem de yaptıklarından sorumlu olduğunu bildiren pek çok ayet bulunmaktadır. İnsan iradesi elbette Allah'ın mutlak iradesiyle sınırlıdır. Buna karşılık Kur'an-ı Kerim'de irade kavramı hem Allah'a hem de insana nispet edilmiştir.⁵⁰ Bunun dışında iman ve inkâr etme tercihinin insana ait olduğunu belirten açık beyanlar vardır: *“Ve de ki: «Hak Rabbinizdir. Artık kim dilerse imân etsin ve kim dilerse inkâr eylesin» (Kehf, 18/29) “Eğer Rabbin dileseydi yüzündeki kimselerin hepsi topyekûn elbette iman ederdi. Böyle iken sen hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?” (Yunus, 10/99) “Dinde zorlama yoktur” (Bakara, 2/256). Kur'an-ı Kerim'de insanın irade hürriyetine ve yapabilme gücüne “sa'y”, “kesb”, “amel” ve “fiil” kavramlarıyla işaret eden başka beyanlar da vardır: “İnsan, ancak çalışmasının karşılığını alabilir” (Necm, 53/39), “Yaptıkları onlara bir fayda vermemiştir.” (Mümin, 40/82), “Asra yemin ederim ki, insan gerçekten zıyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.” (Asr, 103/1-3) Yine insanın eylemlerini serbest bir şekilde yaptığına işaret eden beyanlar vardır: “Hayır yapınız, belki kurtulursunuz.” (Hac, 22/77), “Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.” (Bakara, 2/141), “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür. (Zilzâl, 99/7-8)*

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim açık bir şekilde insana fiil izafe etmekte ve sorumluluk yüklemektedir. Allah insana bu sorumluluğu yerine getirebilecek imkânları vermiştir. İnsan Allah'ın önceden verdiği bu vasıtalarla eylemlerini bizzat kendisi yapmaktadır. Dolayısıyla İslam dininde insan özgür ve yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. Bu sebeple insanın yapmış olduğu kötülükler insana aittir. Bunlardan dolayı zulüm, haksızlık, hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, cinsel saldırı, tecavüz ve cinayet gibi kötülüklerden dolayı Allah'ı suçlamak doğru olabilir mi? Bütün bunların faili insandır. Küçük yaşta bir çocuğa tecavüz edilmesine Allah neden izin veriyor? şeklinde sorulan soruya verilecek cevap Allah kötülüklerle mâni olmuş olsaydı o zaman insanın önünde tek seçenek olarak iyilik kalırdı şeklinde olabilir. Tek seçeneğin bulunduğu bir yerde özgürlükten bahsedilemez. Kısaca tanrı elbette kötülüklerle engel olabilirdi, ama o zaman insan özgür olmazdı. İnsanın özgür olması ve sorumlu tutulması nihai anlamda

⁵⁰ Mustafa Çağrırcı - Hayati Hökelekli, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/381.

onun iyiliğine ise, insana verilen özgürlük ve bu özgürlüğe bağlı olarak yapılan kötülükler Allah açısından kötülük olarak değerlendirilemez.

Sonuç ve Öneriler

Düşünce tarihi boyunca kötülük problemine felsefi ve teolojik gelenekler tarafından bazı çözüm önerileri sunulmuştur. Bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu, kötülüğün maddenin mükemmel olmayışından kaynaklandığı, kötülüğün asli değil arızı olduğu, iyiliğin bilinmesi ve tamamlanması için var olduğu, insanı olgunlaştıran ve eğiten bir tarafının olduğu gibi argümanların kötülük problemine cevap olarak ileri sürüldüğü görülmektedir.

Teoloji ile doğa bilgisi arasında yakın bir irtibat vardır. O sebeple kötülük problemini bugünün doğa bilgisini de ilave ederek ele alıp değerlendirmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, yağmur, sel, deprem, yangın, hastalık gibi doğal hadiselerin belli coğrafyalarda ve belli şartlarda belli ölçüler içerisinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle Allah tabiattaki her şeyi bu tabiatın düzenine hizmet edecek şekilde ilahi bir nizama göre yaratmıştır. Ayrıca tabiat insanın tasarrufuna açık hale getirilmiştir. Bir kısmı tabiata ilişkin ilahi kanunların işleme, bir kısmı ise insanın bu yasaya uymamaktan kaynaklanan acı ve ıstırapları Allah açısından bir kötülük olarak değerlendirmek doğru değildir. Ancak insan bu tür acı ve ıstıraplarla karşılaştığı zaman bu hem onu olgunlaştıran bir süreç hem bir imtihan ve deneme hem de ders çıkarılması gereken bir olay olarak değerlendirilmelidir. Doğal kötülük diye adlandırılması alışkanlık haline gelmiş ise de doğadan kaynaklanan acı ve ıstırapları Allah açısından kötülük olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü Allah bunları iyi amaçların tamamlanması için yaratmıştır. Aynı şekilde insana özgürlük vermesi de onu ebedi mutluluğa erişirme amacına yönelik olduğundan kötülük değildir. Ancak insana iyilik yapması için verilen imkânları kötülüğe de kullanabilmektedir. Bu anlamda hırsızlık, yolsuzluk, gasp, cinayet, cinsel saldırı gibi kötülüklerin faili bizatihi insanın kendisidir.

Kanaatimizce kötülük probleminin izahında her şeyden önce Tanrı tasavvurumuzun Kur'an'a göre yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Elbette orada Allah, her şeyin sahibi ve maliki, her şeye güç yetiren, dilediğini yaptırmaya muktedir olan (cebbâr), her varlığı hükmüne boyun eğdiren (kahnâr) bir varlık olarak nitelenir. Bu da zaten ilah olmasının en ayrılmaz vasıflarıdır. Buna karşılık Allah Kur'an'da aynı zamanda insanın iyiliğini amaçlayan, her şeyi onun için yaratan, bütün nimet ve lütuflarını ona ikram eden bir tanrı tasavvuru yer almaktadır. Bu çerçevede yüce Allah'ın amacı insana dünyada ve asıl olarak da ahirette ebedi mutluluğa eriştirmektir. Allah'ın insanı bazı zor ve meşakkatli işleri yapmakla sorumlu tutması kötülük değil iyiliktir. Çünkü sürecin sonunda insanın saadeti bulunmaktadır. Dolayısıyla bütün yaratılış serüveninin merkezinde iyilik vardır.

Kanaatimizce kötülük problemine ilişkin itirazların bir kısmı dini yeterince bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bunun çaresi doğru bir dini eğitim-öğretimin yapılmasıdır. Bir kısmı ise dini geleneklerin yorumlarının yeterince günümüz insanını ikna edici olmamasından kaynaklanmaktadır. Doğayı ve insan eylemlerini doğrudan belirleyen bir tanrı ve kader inancıyla kötülük problemini çözmek oldukça zordur. Bunun yerine çalışma boyunca dikkat çekildiği gibi daha çok tabii ve ahlaki yasalarla dolaylı olarak evren ve insana müdahale eden bir tanrı inancı olgusal gerçekliğe daha uygundur. Bu bağlamda dini geleneklerimizin kendi dönemlerine ait yorumları gerektiğinde dinin asıl kaynaklarına dönerek yeniden yorumlanması gerekir. Bilhassa kader, ecel, rızık gibi konularda yapılan geleneksel yorumlar, dinin genel maksatları, akıl, bilim ve hayatın gerçekleriyle (vâkıa) uyusacak şekilde yeniden yorumlanmalıdır.

Kaynakça | References

- Arslan, Hulusi. "İktisâdî Faaliyetin Kelâmî Yorumu". *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 119-140.
- Arslan, Hulusi. *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Husn ve Kubh) Problemi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir, 1999.

- Cevizci, Ahmet. , *Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2001.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2002.
- Çağrı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Eda Feyzioğlu. *Ekoloji, İnsan Ve Din*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Gündüz, Şinasi. "Kötülük Problemi ve Dinsel Gelenekler". <https://iktibasdergisi.com/2020/03/14/kotuluk-problemi-ve-dinsel-gelenekler/>, ts.
- Harrison, Paul. 3. *Dünya ve Ekoloji*. İstanbul, 1993.
- Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tuncay. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- İbn Fûrek. *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İsferâyinî, Ebu'l-Muzaffer el-. *et-Tabsır fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkatın-Nâciyeti anî'l-Fırakî'l-Hâlikîn*. Beyrut, 1983.
- Janet, Paul - Seailles, Gabriel. *Felsefe Tarihi (Metâlib ve Mezâhib)*. çev. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1978.
- Kadı Abdulcebbar. *el-Muğnî*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1962.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1988.
- Kaya, Mustafa. *Leibniz'in Théodicée'sinde Kötülük Problemi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Kazanç, Fethi Kerim. "Düşünce Tarihinde Ateizme Götüren Bir Neden Olarak Kötülük Sorunu: Kelâmî Açıdan Eleştirel Bir Değerlendirme". *İslâm Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*. Ankara: Elis Yayınları, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 1. Bsk., 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-. *Kitâbu't-Tevhîd*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut: 2004, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-. *Tabsıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. 1-2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Öktem, Ülker. "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi". *DTCF Dergisi* 58/1 (2018), 641-661.
- Sabûnî, Nureddin es-. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*. I-II Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 2009.
- Uslu, İbrahim. *Çevre Sorunları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Yüksel, Emrullah. "İlâhî Fiillerde Hikmet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988), 43-76.